Santa Teresa de Jesús: antroponímia per a la desocultació

Autor: Natàlia Barenys
Data de publicació: 23-01-2019

Amb motiu de la canonització de Teresa de Jesús, al 1622, s'observa un increment espectacular d'aquest nom en els llibres de baptisme catalans, inexistent, en canvi, en els castellans. Per què? La Natàlia Barenys ens ho explica en aquest article.

L'antroponímia, part de l'onomàstica que estudia els noms de persona, pot aportar un raig de llum en el misteri que envolta la figura de Teresa de Jesús. El fet que les famílies catalanes hagin posat a les seves filles el nom de Teresa per costum hereditari, i amb una freqüència indiscutiblement més elevada que a Castella o Andalusia, tal com demostra aquest treball, ve a donar major credibilitat a l'origen català de la Santa, per bé que no és en si mateix, cap prova. Podria haver-hi hagut, com una flor rara, una Teresa de Ahumada que esdevingués santa. Ara bé, el fet que amb motiu de la canonització de Teresa de Jesús, el 1622, s'observi un increment espectacular d'aquest nom en els llibres de baptisme catalans, inexistent en els castellans, ens obliga a preguntar-nos: per què a les terres de parla catalana hi ha un augment tan significatiu de nenes batejades amb el nom de Teresa després de 1622, i a la resta de l'estat espanyol, no?

La freqüència d'ús del nom Teresa en terres de parla catalana
A partir de l'estudi fet per Dolors Roigé dels llibres de baptismes de parròquies catalanes, s'observa que, entre els ss. XVI i XIX, el prenom femení més utilitzat és Maria, immediatament seguit de Teresa.[1] Entre 1650 i 1850, el nom de Teresa és el segon més posat en les dones catalanes. Roigé ens fa notar que l'augment del nom Maria és el resultat evident de la propaganda religiosa: s'identifica aquest nom com a model de les virtuts maternals, de la mateixa manera que entre els homes ho fa el nom de Josep com a model de virtuts paternals.

Hem elaborat el gràfic de més amunt a partir de dades extretes de llibres de baptismes dels fons parroquials de les poblacions següents, repartides per comarques: de l'Alt Penedès: Sant Llorenç d'Hortons[2], Gelida[3], Sant Pere de Riudebitlles[4], Monistrol d'Anoia[5], Sant Sadurní d'Anoia[6]; de La Garrotxa: Les Preses[7]; de La Selva: Vilobí

d'Onyar[8]; del Baix Llobregat: Olesa de Montserrat[9]; del Maresme: Dosrius i Canyamars[10]; i del Baix Camp: Riudecanyes.[11]

La primera franja té com a dates extremes el 1562, any de la mort de Sor Theresa Enriquez, també anomenada “la noble religiosa D.a Theresa Enriquez”,[12] i el 1622, any de la canonització de l’abadessa. Sabem que la canonització de Teresa de Jesús tingué forta repercussió a Catalunya. A Barcelona es van celebrar amb gran cerimonial les festes de la canonització de Santa Teresa, pel cap baix tant al Convent de les Carmelites Descalces, com al convent de Nostra Senyora del Carme, per a les quals celebracions l’Ajuntament de Barcelona va donar una forta subvenció: “A 23 de Maig 1622, lo Consell de cent delibera donar â la Priora, y Convent de las Descalsas 300 ll. ss. per las festas de la Canonitsació de S.ta Teresa de Jesus, y lo mateix día deliberá donar al Prior, y Convent de N.a S.ra del Carme altres 300 ll. ss. , per las festas se havían de fer en la Iglesia de dit Convent per raho de dita Canonitsació. […] A 23 de Maig 1622, lo Consell de cent resolgué donar â la Priora, y Convent de las Descalsas 300 ll. ss. per las festas de la Canonisació de S.ta Theresa de Jesus, y lo mateix die deliberá donar altres 300 ll. ss. al Prior, y Convent de N.a S.ra del Carme per la mateixa raho.”[13]

La data de canonització de Teresa de Jesús, el 1622, dona la clau del significatiu augment de l’ús del prenom Teresa en les nenes catalanes. Hem de tenir present, com afirma Roigé, que els prenoms capdavanters mantenen llur posició segons unes normes d’herència, i només es produeixen incorporacions, a vegades fortes i notables, per aportacions culturals d’ordre religiós.”[14] Així, la pujada als altars d’una figura especialment vinculada al territori, és una d’aquestes aportacions culturals, que marca tendència en la incorporació de noms propis en la societat catalana, poc procliu als canvis a l’hora de batejar els fills. El fet que en la tercera columna del gràfic augmenti encara més la freqüència d’ús del nom Teresa, és perquè a la veneració per la santa s’hi afegeix, una o dues generacions després, el costum de posar a la filla el nom de la mare.

Hi ha moltes altres poblacions catalanes que no apareixen al gràfic i on s’observa el mateix fenomen, que podem considerar generalitzat: l’ús del prenom Teresa s’incrementa exponencialment a partir de l’any de la canonització de Santa Teresa: a Tiana (Maresme), de Tereses a l’inici del s. XVII, se’n registren 4, als anys 20 del mateix segle, se’n registren 12. A Cardona (El Bages), el prenom Teresa o Theresa és molt usat, tal com s’observa en l’únic llibre de baptismes (1782-1799).[15] En dates posteriors es manté de forma constant el costum de posar Teresa a les nenes: els baptismes entre 1761 i 1847 de Sant Vicenç d’Espinelves (Girona), proven que el nom Teresa o Theresa és dels més utilitzats, sovint compost amb altres noms, com: Theresa Paula, Anna Teresa, Rosa Teresa, Maria Teresa, Teresa Maria, Raimunda Teresa, Teresa Francisca, etc. En els llibres de baptismes d’altres poblacions es repeteix assíduament el prenom Teresa, així com en el nom de les padrines: També apareixen moltes Tereses a Sant Feliu de Codines (Vallès Oriental), entre 1664 i 1708.[16] A la Vall d'Ora (a Navès, Solsonès), consta que, entre 1656 i 1733, de 270 naixements, 18 mares es diuen Teresa, i d’entre les filles, 83 porten el nom de Teresa.[17] A Sant Mateu de Vall-llobrega (Baix Empordà), entre 1688 i 1733, hi ha 6 mares amb nom Teresa, de les quals 3 posen a la seva filla el nom de Teresa.[18] Ajuntant aquestes dades amb les reflectides a la gràfica, detectem un ús generalitzat del nom en tot el territori català, especialment en les comarques que envolten el Barcelonès, a falta de dades de la capital (a mitjans del s. XIX, a Sarrià -inclòs Pedralbes-, l’ús del nom Teresa ronda el 7%).[19]

Freqüència del nom Teresa a la resta de l’estat espanyol

Hom podria conjecturar que la influència de la santa fou tal, que des d’Àvila, a través dels monestirs que va fundar arreu d’Espanya, i per mitjà dels seus escrits, l’ascendència de Santa Teresa va fer que en molts pobles fos venerada com a model de santedat i virtuts, i per això el seu nom era dels preferits a l’hora de batejar les nenes.

Però no sembla que fora de les terres catalanes, el nom de Teresa fos ni de bon tros tan utilitzat com a Catalunya. La primera raó de pes és que l’antropònim Teresa té el seu origen en el nom del municipi del País Valencià, Teresa, que es troba a la comarca de l'Alt Palància, província de Castelló. Això explica que hi hagi tantes Tereses en aquesta zona geogràfica. Les teories que neguen aquest punt[20], i volen assignar l’origen de l’antropònim Teresa en l’illa grega de Therasia[21], són absurdes. D’acord amb el costum de batejar el fill en funció del lloc on aquest havia nascut, hom hauria de creure que els milers de Tereses catalanes van ser parides a Grècia. Per aquesta regla de tres, totes les Montserrats, no s’ho dirien inspirades per la nostra muntanya, sinó per l’illa de Montserrat, a les Petites Antilles del Carib.

Malgrat les escasses possibilitats d’accés lliure a dades digitalitzades, els documents estudiats per historiadors d’àmbit espanyol ens donen algunes pistes: en el s. XVI hi ha un canvi en les tendències medievals anteriors, i els noms més usats són Beatriz, María, i Aldonza, entre d’altres. Preval una certa tendència a la uniformitat, causada bàsicament pel Concili de Trento (1545-1563), que imposa noms procedents exclusivament del santoral. S’estén, així, el costum de posar el nom del sant del dia. En els llibres d’expòsits dels anys 1609, 1617 i 1634, es veu que els preferits són María, Catalina, Francisca i Ana, amb un domini total de María, amb el 20%, seguit del 5% de Catalina que li va darrere.

Teresa no surt per enlloc.

Així doncs, fins al 1622, quan Teresa entra a formar part del santoral, el prenom Teresa és pràcticament inexistent a Navarra, Castella la Nova i la Vella, i Andalusia. I després de 1622 tampoc hi ha canvis en aquest sentit. Per exemple, a Madrid, algunes nenes són batejades amb el nom de Theresa, entre d'altres,[22] però els noms propis femenins preferits en el s. XVII a Espanya en general, són María, Catalina, Francisca y Ana[23]. A destacar el fet que la tria del nom Teresa, les poques vegades que es posa, ve donada, no pas per normes d'herència, com en el cas català, o per la influència de la santa de carn i ossos, sinó per la recepció de la literatura. Per exemple, els autors assenyalen una possible influència de les escenificacions que va fer Lope de Vega de la vida de Santa Teresa.[24] En aquest sentit, cal destacar el fet que, així com en català Teresa no és mai nom masculí, sí que es troba algun cas a Espanya on alguns nens són batejats amb la denominació "Teresa de Jesús".[25]

A Galícia, el prenom Teresa apareix en el s. XVII en posició 13ª, molt poc freqüent en una terra amb molt poca varietat de prenoms femenins. Entre 1751 i 1753 baixa encara més, a la posició 15ª. Segons Ana Isabel Boullón, abans del Concili de Trento, que és quan es castellanitzen els noms dels nens gallecs, i quan la influència de Teresa de Jesús s'exercí "a nivell mundial" a l'hora de batejar nenes, el nom medieval gallec que es posava alguna vegada era Tereixa o Tareixa.[26]

Així com a Catalunya i País Valencià el nom Teresa té tradició hereditària, a la resta de l'estat espanyol el seu ús escàs prové de la força imposada pel Concili de Trento, per la literatura, la literatura religiosa, i la fama de Santa Teresa des del moment que se la identifica amb Àvila.[27] Pel que fa a l'època contemporània, les dades més acurades de què disposem corroboren el que s'ha dit fins aquí. Així, l'Institut d'Estadística Espanyol, amb dades procedents de l'Estadística del Padró Continu a data 1 de gener de 2017, on només es mostren els noms la freqüència dels quals és major o igual a 20 per al total de l'Estat, mostra la freqüència del nom Teresa per províncies, en dones nascudes abans de 1930. Així, en terres de parla catalana: 307 Tereses a Castelló (4,65 %); 1.617 Tereses a Barcelona (4,17%); 592 Tereses a Tarragona (7,47%); 478 Tereses a Lleida (5,89%); 475 Tereses a Alacant (3,68%). Per contrast, en terres de parla castellana, tenim, per exemple, 440 Teresas a Madrid (1,25%) o 124 Teresas a Àvila (1,51%). És significatiu que a la terra on hom diu que va néixer la santa, el percentatge actual de Teresas s'ha quedat en un 1,51%, enfront del 5,18% de Tereses catalanes. Si bé a la província d'Àvila el nom Teresa és utilitzat, a causa de la influència exercida per la difusió feta per l'església i, en general, per les institucions, el cert és que en terres de Castelló, Lleida i tot l'arc mediterrani de parla catalana, el nom Teresa s'ha mantingut viu sempre de forma constant, abans i després de la vida de santa Teresa, fins avui, i amb una freqüència molt més alta que en cap altre lloc de l'estat. I el fet que amb motiu de la canonització, el 1622, es produís un increment notable de l'ús d'aquest prenom, no observat a la resta de l'estat, demostra que a Catalunya el sentiment de pertinença de Santa Teresa era i és encara viu.

Imatge extreta de l'Institut d'Estadística Espanyol, 2017: les províncies en color més fosc tenen major densitat de Tereses.

Natàlia Barenys

Notes:
[1] Dolors Roigé Figueras: "Sobre l'evolució de noms de persona", Els Marges, 39, 1989, p.28.

[2] Dins Societat catalana de geneaologia, www.scgenealogia.org. Fet per Anna Olivella.

[3] Web cit..Fet per Ramon Rovira i Tobella.

[4] Web cit. Fet per Dolors Saperas i Victor Olivé.

[5] Web cit. Fet per Anna Olivella.

[6] Web cit. Fet per Anna Olivella.

[7] Web cit. Fet per Vilas i Roca.

[8] Web cit. Fet per Marta Lleopart i Xifre.

[9] Web cit. Fons parroquial de Santa Maria d'Olesa.

[10] Web cit. Fet per Agustí Guinart i Alonso.

[11] Les dades de Riudecanyes s'han extret de: Dolors Roigé Figueras: "Sobre l'evolució de noms de persona", Els Marges, 39, 1989, p.28-29.

[12] Rúbriques Bruniquer, Ajuntament de Barcelona (eina digital): "A 16 de Setembre 1506, scriuen al Rey, que encara que Sor Theresa Enriquez hagues renunciat ab acte al Abadiat de Pedralbes, segons per sentencia en favor de Sor Violant de Moncada era estat declarat, empero lo Entredit en las Parroquias de S.ta María de la mar, y del Pi durava" (Vol. 1, cap.27, p. 282). "A 13 de Desembre 1513, los Consellers scriuen a la noble religiosa D.a Theresa Enriquez, y altra a las religiosas de Pedralbes, sobre diferencias tenían per causa de dita D.a Theresa, pregantla sen vingues, y cessaría lo entredit, y á 31, ho scriuen al Rey" (Volum 3 Capítol 42).

[13] Rúbriques Bruniquer, Ajuntament de Barcelona, Vol.3, cap.43 (eina digital).

[14] Roigé: Op.cit., p.30.

[15] Fet per Francesc Farreras, dins Societat catalana de geneaologia, https://www.scgeneologia.org/

[16] Web citada. Llibre de baptismes del Fons parroquial. Fet per Maria Teresa Macià.

[17] Web citada. Fet per Glòria Aquillue i Asensio.

[18] Web citada. Fons Parroquial. Fet per Josep Cargol i Descaire.

[19] http://www.historiadesarria.com/

[20] María Simón Parra: El nombre de persona en la documentación castellana medieval, Alcalá de Henares, 2008, afirma coses com: “Teresa: gentilicio de la isla griega de Tera. Antiguamente era costumbre poner al niño el nombre de pila dependiendo del lugar donde se hubiera producido el alumbramiento. De aquí procede el nombre de pila femenino Teresa que procede de la isla griega Therasia”, p. 36.

[21] No entrem en si el nom de la població valenciana prové del de l’illa grega.

[22] Juan Carlos Galende Díaz; Consuelo García Gallarín: “los nombres de los recién nacidos en Madrid. 1600-1630”, dins Onomàstica y deonomástica del siglo XVII, Universidad Complutense de Madrid, Madrid, p. 167.

[23] Grupo de investigación para la historia del español, TEXTOR. Delfina Vázquez Balonga: Un nombre es para toda la vida (II). Los siglos XVI y XVII, 2016 (https://textorblog.wordpress.com/2016/11/21/un-nombre-es-para-toda-la-vida-ii-los-siglos-xvi-y-xvii/).

[24] “La literatura marial fomentó la elección de estos nombres femeninos”, Galende; García: op.cit.,p.172.

[25] Delfina Vázquez Balonga: op.cit.

[26] Ana Isabel Boullón Agrelo “La antroponímia en Galicia en el siglo XVIII”, p. 84: “La huella de la santa de Ávila motivó la difusión de su nombre por todo el mundo (en Galicia, es 13º en el siglo XVII, en detrimento de las formas medievales, Tareixa o Tereixa).”

[27] “Su uso universal se debe a la fama de Santa Teresa de Ávila”, Grupo de investigación para la historia del español, TEXTOR. Delfina Vázquez Balonga: Un nombre es para toda la vida (II). Los siglos XVI y XVII, 2016

(https://textorblog.wordpress.com/2016/11/21/un-nombre-es-para-toda-la-vida-ii-los-siglos-xvi-y-xvii/).